

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧИХ СИЛ ОСОБИСТОСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розкриваються соціальні умови і можливості самореалізації творчих сил особистості у громадянському суспільстві. Акцентовується на обов'язковості функціонування демократичного політичного режиму.

Ключові слова: *громадянське суспільство, демократичний політичний режим, особистість, свобода, творчі сили.*

Невизначеність соціально-політичної ситуації у нашому суспільстві полягає у тому, що його перебування у перехідному періоді між тоталітарним минулим, посттоталітарним сьогоднішнім і невиразним майбутнім набуває тривалого характеру. Очевидним є той факт, що нинішня влада немає чіткої програми соціально-політичного розвитку, визначеної ідеологічної його спрямованості, а замість того — ідеологічна порожнеча. А щоб сформуванню власної ідеології, влада, як найменше, має розраховувати великим спектром соціальних ідей та певним колом людей, спроможних продуціювати, відстоювати, впроваджувати їх у масову свідомість. Відома максима про взаємодію теорії і практики (практика — основа знань, знання — вирішальний фактор удосконалення практичної діяльності) — є, безперечно, вірною і для початку XXI сторіччя.

Саме тому у головному полі теоретико-практичних дискусій в Україні перебуває проблема зміни парадигми суспільного розвитку, визначення мети сучасного перехідного періоду, «Західного» чи «Східного» векторів українського шляху. Це вимагає розробки таких категоріальних форм філософського дослідження, які могли б узгоджуватися з сучасними реаліями соціального та інтелектуального становища. За таких умов набувають актуальності наукові концепції, котрі можуть дати інноваційну відповідь на «виклик буття», спроможні осмислити та урахувати наслідки теперішнього занепаду культури та зміни моральних й ідеологічних цінностей. Серед таких питань перебуває й проблема особистості у громадянському суспільстві.

Громадянське суспільство дозволяє залучити до суто соціального буття енергію особистого самовизначення людей та власної ініціативи, оскільки воно ґрунтується безпосередньо на особистому інтересі, тоді як при корпоративному ладі гору беруть інтереси соціальних угруповань, лише опосередковуючись якими може реалізуватись власна доля та вдача людини. Подібне становище особливо згубне у час, коли інтегруються нові форми соціального буття, а народ та держава ще, так би мовити, «не звідали себе» і повинні самовизначитися. Таке самовизначення та ствердження своєї соціокультурної самобутності можливе тільки шляхом економічних та власних людських сил, творчих ініціатив в усіх галузях життя — ініціатив, що базуються саме на особистій відповідальності та волі. Без цього чинника велика сила історичної інерції, створена віковим існуванням України в якості імперської провінції, може перетворити нашу країну на історичну провінцію і звести нанівець усі добрі надії, викликані відродженням волі українського народу.

Гострота проблем посттоталітарного суспільства обумовлена не тільки тим, що відкривала свою руйновану суть тоталітарна суспільна система, а й тим, що повну свою неспро-

можність виявила створена тоталітаризмом людина. У ній не залишається майже нічого на що міг би спертися процес відновлення життя і суспільного ладу в його нормальному, загальноприйнятому вигляді. Тому у такій суспільній ситуації, коли багато універсальних, природних прав людини мають декларативний характер, найбільш важливу і визначну роль для процесу самореалізації, саморозвитку творчих сил людини відіграє її внутрішня свобода. Одначе, — підкреслює М.В.Гончаренко: «творчість вбиває не тільки власне несвобода, але й відсутність боротьби проти неї. Боротьба ж за свободу розкріпачує творчі та моральні сили людини» [1, с.204].

Коли йдеться про внутрішню свободу як певне духовне ядро, що стимулює творчі процеси, то не варто ототожнювати її виявлення з освіченістю, глибокими знаннями, володінням великим обсягом інформації тощо. Внутрішня свобода — це насамперед якість особистості, яка виявляється в інтелігентності, високій культурі почуттів та поведінки.

Напротивагу цьому зовнішня свобода є квінтесенцією прояву різних видів свобод, наприклад — громадянської, моральної, економічної, особистої, політичної — у життєдіяльності соціуму та людини. Політична та особиста свободи передбачають взаємообумовленість прав, обов'язків усіх членів суспільства. Як відзначав П.Б.Струве «...громадянська свобода забезпечує вільне існування моральної свободи. У свободі вибору дії обов'язково міститься моральність його рішення. Усе, що робить неможливим свободу моєї дії, посягає й на усяке моральне рішення, зміст якого — це дієвість. Воно скасовує його як певну дію» [2, с.43].

Це ставить питання про соціальні умови, які сприяють функціонуванню свободи, створюють можливості для розкриття творчих сил людини. Такою умовою, насамперед, є існування розвиненого громадянського суспільства, соціального (неполітичного) простору, здатного забезпечити взаємодію вільних індивідів, що незалежні, один від одного і від держа-

ви. Адже основою громадянського суспільства є повноправна, самодіяльна особистість, що усвідомлює відповідальність за свої дії. Громадянське суспільство функціонує як система самостійних, незалежних від держави соціальних інститутів, в тому числі сім'ї, церкви, культурних установ, професійних та наукових спілок, асоціацій, а також міжособових відносин, котрі, у сукупності, забезпечують вільну самореалізацію індивідів і колективів будь-якого ступеню спільності. Інститути громадянського суспільства утворюють горизонтальні соціальні зв'язки у суспільному організмі, що об'єднують громадян у цілісну спільність. Це спонукає їх до усвідомлення свого місця у суспільстві, громадянських прав та обов'язків, до вироблення механізмів узгодження та координації різноманітних інтересів. І.Кант зазначав, що громадянське суспільство покоїться на таких апріорних принципах: по-перше, на свободі кожного члена суспільства як людини; по-друге, на рівності його з іншими як підданого; по-третє, на самостійності кожного члена суспільства як громадянина. Для такого соціуму пріоритетними є поза політичні відносини, тобто зорієнтовані на свободу індивідуального вибору, відповідні ціннісні норми, якісне і кількісне розширення сфери спілкування комунікативних процесів у цілому.

Деякі сучасні дослідники проблеми громадського суспільства (наприклад, Олівін Гоулднер) відзначають, що у існуючих зараз демократичних режимах розпочався процес внутрішнього збагачення структури громадянського суспільства, розвиток специфічно недержавних інститутів. До їх числа входять інститути громадського самозахисту і «правосвідомості, автономного асоціювання громадян, комунікації та взаємодії між ними» [3, с.184]. Розвиток таких структур супроводжується поширенням відкритості суспільства, легалізації багатьох соціальних змін, що відбуваються у ньому, набуття ними публічності. Все це, певна річ, створює умови для розкриття творчих сил людини.

Одначе, цим не вичерпуються різноманітні умови існування зовнішньої свободи. Принаймні, варто звернути увагу й на ринковий порядок, що ґрунтується переважно на приватній власності. У нашій країні процес відходу від тоталітарної суспільної моделі дає можливість для відродження приватної власності. Якщо остання зможе зробити певний вклад у структуру сучасної української економіки, не відтворюючи нових антагоністичних суперечностей, то це стане стимулюючим фактором у становленні розвиненого громадянського суспільства. Бо, як вважає російський філософ І.Льїн [3, с.58] приватна власність є тією формою володіння та праці, котра найбільше розвиває господарчо-творчі сили людини. Приватна власність характеризується, по-перше, пануванням, яке схвалено традицією і законом окремої людини над речами, а також опосередковано над людьми. По-друге, самостійним та відповідальним розпорядженням людиною власністю, що стимулює в ній особисту ініціативу та господарську заповзятливість. Крім того, приватна власність пробуджує та виховує у людини правосвідомість, вчить її чітко розрізняти «моє» та «твоє», привчає до правової культури, поваги до чужих повноважень, плекаючи у ній відчуття громадянського порядку та громадянської самостійності. Загалом, приватна власність, або ширше — свобода економічного вибору забезпечує матеріальну незалежність людини та її сім'ї від держави чи будь-якої іншої зовнішньої сили, що спроможна вдатися до тиску на особу. Адже відсутність свободи економічного вибору призводить до того, що держава виступає у ролі єдиного, вищого роботодавця, а це, в свою чергу, створює перепони для вільної самореалізації творчих сил. Власність, що жорстко контролюється державою, неминуче політизується, оскільки такий стан речей закономірно призводить до монополії та об'єднання у єдиних «державних руках» політичної й економічної влади, ставить у залежність економічний порядок від політич-

ної кон'юнктури. Власність позбавляється господаря та набуває відчужену форму.

На думку багатьох західних економістів, існує взаємо обумовленість зв'язку поміж громадським суспільством, приватною власністю та ринковим економічним порядком. Останній є тільки необхідною, але не самодостатньою умовою функціонування розвиненого громадського суспільства, зовнішньої свободи, що потрібні для якісного розкриття творчих сил. Так, у фашистській Німеччині, Чілі часів Піночету, Росії кінця XIX — початку XX ст. пануючими були ринкові відносини у тій чи іншій формі, але це не сприяло самореалізації творчих сил людини, бо була відсутня одна із складових частин зовнішньої свободи — політична свобода. Реальна, а не декларована політична свобода можлива тільки за умов, коли влада слугує праву.

Отже, фактором якісного розкриття творчих сил людини, про що вже зазначалось вище, є й правосвідомість як невід'ємна риса самодіяльності особистості у громадянському, заснованому на принципах правозаконності, суспільстві. Це передбачає існування строго визначених, довготривалих правил (тобто справжніх законів, що кардинально за своїм змістом і механізмом здійснення відрізняються від постанов та розпоряджень) і ними має керуватися влада. При таких обставинах закони мають однакову силу для кожного без винятку, незважаючи на майновий чи службовий статус конкретної людини. Тому особисте повинно мати гарантії у політичному праві, щоб урівноважити громадян між собою. Німецький філософ К.Ясперс з цього приводу зазначав: «Навіть величезні заслуги перед державою не є підставою недоторканості влади індивідууму. Людина залишається людиною, і навіть кращий серед людей може стати небезпечним, якщо його влада не буде стримуватися обумовленими обмеженнями» [4, с.35].

Таким чином, правозаконність гарантує загальну рівність індивідів перед законом та дії уряду на ґрунті формального права. Особливостями останнього є, по-перше, непередбаченість

конкретних результатів використання у судовій практиці формальних законів; по-друге, обмеженість дій раніше встановленими правилами органів, що звужують сферу втручання держави у приватне життя індивідів; по-третє, виключення законів з конкретно-адресним характером дії (наприклад, в інтересах певної соціальної групи), або використання державного апарату для забезпечення привілеями окремих осіб; по-четверте, неможливість практики законодавчого закріплення дії влади на свій розсуд, тобто наділення влади широкими повноваженнями та правом вирішувати конфліктні питання «по суті». Як відомо, людина є вільною лише тоді, коли, за Вольтером і Кантом, вона підкоряється закону, а не іншій людині.

Таким чином, умови для самореалізації творчих сил у громадянському суспільстві створюють такі чинники :

- функціонування демократичних політичних режимів;
- свобода економічного вибору, що ґрунтується на співіснуванні різних форм власності;
- суспільний порядок, що базується на принципах правозаконності;
- наявність зовнішньої свободи.

Література

1. *Гончаренко Н.В.* Гений в искусстве и науке / Н.В. Гончаренко. — М.: Искусство, 1991. — 432 с.

2. *Струве П.Б.* На разные темы (1893–1901): Сб. ст. / П.Б. Струве. — СПб.: Тип. А.К. Колпенского, 1902. — 130 с.

3. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє: До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. — К.: Основи, 1993. — 238 с.

4. *Ильин И.А.* Блаженны собственники: [глава из кн. «Путь духовного обновления»] / И.А. Ильин // Новое время. — 1992. — № 15. — С. 57–59.

5. *Ясперс К.* Цель свобода / К. Ясперс // Новое время. — 1990. — № 5. — С.34-37.

Кравченко П.А.

**Самореализация творческих сил личности
в гражданском обществе.**

В статье раскрываются социальные условия и возможности самореализации творческих сил личности в гражданском обществе. Акцентируется на обязательности функционирования демократического политического режима.

Ключевые слова: гражданское общество, демократический политический режим, личность, свобода, творческие силы.

Кравченко P.A.

**Self-realization of creative forces
of personality in civil society.**

In the article social terms and possibilities of self-realization of creative forces of personality open up in civil society. Accented on obligatoriness of functioning of the democratic political mode.

Keywords: civil society, democratic political mode, personality, freedom, creative forces.

Надійшла до редакції 11.08.2011 р.